

HANS DEN BESTEN

Jiddisch-Hebreeuwse letternamen in het Nederlands en het Bargoens*

Abstract – This article is a sequel to an earlier study on the phonology and semi-morphology of Yiddish Hebraisms in Dutch and Bargoens (Dutch slang) and concerns the use of the Yiddish names of the Hebrew characters as numerals and as a means to create abbreviated words and toponyms. Both usages are completely dependent upon similar practices in Yiddish. As is the case in Post-Yiddish German the system of character numerals breaks off after the fifteenth character and continues with Hebrew numerals. The abbreviations presuppose knowledge of the Yiddish spelling system as well as knowledge of Hebrew.

1. Inleiding

In Den Besten (2006) heb ik naar aanleiding van Moormann (2002) de fonologie en de (deels op volksetymologie berustende) morfologie van Jiddisch-Hebreeuwse woorden in het Nederlands en het Bargoens bekeken. Ik had echter meer materiaal dan in dat artikel verwerkt kon worden en een van de onderwerpen die zijn blijven liggen betreft het gebruik van Jiddisch-Hebreeuwse letternamen in het Nederlands en het Bargoens. Dat gebruik is vierledig:

- 1 Het gebruik van deze letternamen als telwoorden – in combinatie met vijf echte Hebreeuwse telwoorden.
- 2 Het gebruik van letternamen als namen voor geldstukken.
- 3 Het gebruik van letternamen voor abbreviaturen, bijvoorbeeld *gis* (van *goochem*) en *koefnoen(tje)* (van *kos(j)t niks*). Hiervan lijkt er in de Bargoense bronnen meer te vinden te zijn.
- 4 Het gebruik van letternamen voor geheimtalige afkortingen van plaatsnamen. Een aantal daarvan echter is niet gebaseerd op de klankvorm van de desbetreffende plaatsnamen zelf en bovendien zijn de bronnen enigszins corrupt.

Ik zal in paragraaf 2 eerst mijn bronnen bespreken en daarna in paragraaf 3 de Jiddisch-Hebreeuwse letternamen. In paragraaf 4 zal ik ingaan op het gebruik van deze letternamen als getalsnamen en als woorden voor geldeenheden. Paragraaf 5 zal gaan over de Bargoense afkortingen en paragraaf 6 over de afkortingen van plaatsnamen en dan vooral de problemen waarvoor Moormanns bron 16 ons plaatst. In paragraaf 7 wordt een en ander samengevat.

* Naar aanleiding van J.G.M. Moormann, *De Geheimtalen. Het Bargoense standaardwerk, met een nieuw, nagelaten deel*. Bezorgd door Noline van der Sijs, met een inleiding van Enno Endt. Amsterdam-Antwerpen: L.J. Veen, 2002.

2. Bronnen, talen en wijzen van verwijzen

Ik zal gebruik maken van de volgende bronnen voor het Bargoens en aanverwante geheimtalen. Om te beginnen de door Moormann (2002) verzamelde bronnen die ik individueel zal aanduiden met 'br' plus onmiddellijk aansluitend het nummer zoals te vinden bij Moormann (br1, br2, tot en met br60). Ingeval er naar meerdere bronnen verwezen moet worden, wordt de reeks nummers ingeleid door 'brn'. De bronnen 32 en 56 zal ik aanduiden met BT (=Köster Henke *De Boeventaal*) respectievelijk GT (=Van Bolhuis *De Gabbertaal*) en zal ik citeren naar de editie Sanders (1999). De GT wordt alleen maar geciteerd voor zover er niet is overgeschreven uit oudere bronnen of uit Israel Querido's *Jordaan*-cyclus. Iets dergelijks geldt voor br58 en br59.¹ Naast Moormann zal ik gebruik maken van:

- 1 het *Bargoens woordenboek* van Endt & Frerichs (1974) [BW],
- 2 het lijstje slagersbargoens in Berns (1993: 50),
- 3 het woonwagen-Bargoens van Van Mullem (1995),
- 4 het Post-Jiddisch Nederlands c.q. Bargoens van de provincie Groningen (met name Winschoten) zoals verzameld in Potjewijd (1977) [PW], Steenhuis (1978) [SH], Postmus (1992) [PM]² en Van Bakkum (1999) [VB],
- 5 het Bargoens in de autobiografie van Van Aalst (1975) [VA] en het op actieve kennis gebaseerde Rotterdamse Bargoens van Van Iependaal (1937, 1963).

Verder zal ik gebruik maken van Beem (1975) en Van de Kamp & Van der Wijk (2006) [KN] voor resten van het Jiddisch in Post-Jiddisch Nederlands en van Voorzanger & Polak (1915) [V&P] voor vergelijkend materiaal uit het Nederlands Asjkenazisch Hebreeuws.

Voor materiaal uit Duitsland maak ik gebruik van Wolf (1985) voor het Rotwelsch, van Weinberg (1973, 1994) voor resten van het Jiddisch in het Post-Jiddische Duits (met name in Westfalen) en van Stern (2000), Matras (1991), Hilgert (1993) en Klepsch (2004) voor resten van het Jiddisch in Duitse dialecten. In een aantal (misschien zelfs: veel) gevallen kan dit neerkomen op Post-Jiddisch dialectaal Duits.

Net als in mijn vorige artikel maak ik onderscheid tussen de volgende talen en taalvariëteiten:

- 1 Het BARGOENS [BRG.] en zijn Duitse tegenhanger, het ROTWELSCH [ROTW.].³
- 2 Het HEBREEUWS [HEBR.] in het algemeen (volgens een gereconstrueerde

1 Voor het overschrijven in de Bargoense bronnen zie Moormann (2002), Den Besten (2004, 2005a) en de inleiding door Van der Sijs in Roskam (2002).

2 Postmus (1992) geeft zijn woorden zowel in IPA als in een op het Nederlands gebaseerde spelling. Ik citeer hem in de laatste variant. Omdat hij de telwoorden alleen in IPA opgeeft, heb ik daar de gespeelde vorm uit afgeleid.

3 Anders dan Van de Kamp & Van der Wijk (2006) zal ik niet gebruik maken van de letterlijke vernederlandsing *Roodwaals*. Volgens Lühr (1996) is trouwens *Rotwelsch* (oudste voorkomen *rot walsch*, rijmend op *valsch*, eerste helft 14^e eeuw), een leenwoord uit het Middelnederlands, met het depreciërende voorvoegsel *rot-*, dat nog in de 17^e eeuw in Duitse teksten als *rott-* gespeld kon worden. (Zie ook Götze & Mitzka (1939-1957) sub *rotwelsch*.) Nog in 1691 maakt de taalkundige Ludolf zich in geleerd Latijn kwaad over de vervanging van *Rottwelsch* door *Rohtwelsch* (Kluge 1901: 174).

normuitspraak) en het ASJKENAZISCH HEBREEUWS [AH], de Hebreeuwse uitspraaktraditie bij de Asjkenazische joden.

- 3 Het JIDDISCH [JIDD.], waarmee in principe het NEDERLANDSE JIDDISCH [NJ] wordt bedoeld, al zal ook het DUITSE JIDDISCH ter sprake komen. Beide variëteiten maken deel uit van het WEST-JIDDISCH, dat weer staat tegenover het OOST-JIDDISCH, waaruit het STANDAARD JIDDISCH [STJ] is voortgekomen.
- 4 POST-JIDDISCH NEDERLANDS [PNJ] en POST-JIDDISCH DUTS [PJD], dat wil zeggen met Jiddisch doorspekte variëteiten van het NEDERLANDS en het DUTS.

3. Hebreeuwse letternamen in het Jiddisch

Ik geef nu – in de spelling van Beem (1975) – de Nederlands-Jiddische namen van de letters van het Jiddische alfabet zoals die te reconstrueren zijn op basis van Beem (1975) en de Bargoense bronnen. Varianten uit de Bargoense bronnen zijn onderstreept.⁴ De letters zijn genummerd, om terugzoeken te vergemakkelijken. In een tweede kolom staan de mogelijke Hebreeuwse grondvormen, die ik ontleend heb aan Koehler & Baumgartner (1967–1996), Even-Shoshan (2003) en Ben-Yehuda & Weinstein (1964). Ter vergelijking geven de derde en de vierde kolom de letternamen uit het Oost-Jiddische Standaard-Jiddisch in de daarvoor gebruikelijke YIVO-transcriptie⁵ respectievelijk de letternamen uit het Duitse Jiddisch, zoals gegeven door Weinberg (1994: 46), wiens ondoorzichtige representaties van [z] en [s] ik vervangen heb door een meer aan de Duitse spelling gebonden schrijfwijze. Diens lengtestreepje onder klinkers heb ik niet vervangen. Verder heb ik ervan afgezien de gespirantiseerde versies van 2 *beis*, 11 *kaf*, 17 *pei* en 22 *toof* op te nemen. Weliswaar worden *weys*, *khof*, *fey* en *sofin* in het Moderne Jiddisch als aparte letters beschouwd (te onderscheiden van *bey*s, enz. door een diakritisch streepje),⁶ maar ze spelen in dit artikel – op *chaf* na – geen rol. Voor de overzichtelijkheid blijf ik daarom bij het oorspronkelijke (Hebreeuwse) alfabet van 22 letters, met als enige onduidelijkheid de eenentwintigste letter (װ), die zowel een [š] als een [s] weergeeft, wat alleen met diakritische hulpmiddelen zichtbaar gemaakt kan worden.

NJ	Hebr.	StJ	DuJ
1 Ollef, <u>allef</u>	ʔālef	alef	al(l)ef, ollef
2 beis	bēḇ	beys	bëis
3 gimmel	gīmel, gimel	giml	gimmel
4 dollet, <u>dal(l)et</u>	dāleḇ	dalet	dalles, dolles
5 hei	hē	hey	hëi

4 Deze toevoegsels zijn gebaseerd op Bargoense telwoorden die teruggaan op Jiddische letternamen: 1 *allef/alef* ‘een’ [PW, SH, PM] – 4 *dalet(h)/dallet* ‘vier’ [brn 15–16, 49, BT, PM] – 6 *woof* ‘zes’ [brn 16, 48–49, BT, PW, SH, PM] – 7 *sojem* ‘zeven’ [br20] – 8 *gis* ‘acht’ [brn 16, 49, BT] – 9 *tis* ‘negen’ [brn 16, 49] – 14 *non* ‘vijftig’ [br48, PW, SH, PM] – 16 *gnajen/ngajin* ‘zeventig’ [BT]. – Verder 11 *gaf* ‘twintig’ [BT], met de gespirantiseerde variant van de kaf. – Voor het systeem achter deze betekenissen zie par. 4.

5 YIVO: het Yidisher Visnshaftlekher Institut te New York.

6 Weinberg onderscheidt daarom ook *wëis*, *chaff/choff*, *fëi* en *ḥaw/ḥow*. Beem vermeldt ze niet.

6 woow, <u>woof</u> ⁷	wāw	vov	wōw
7 zojen, <u>zojem</u>	zajin	zayen	sajin, sojin
8 ches, <u>chis</u>	ḥēḥ	khes	chess
9 tes, <u>tis</u>	tēḥ	tes	tess
10 joed, jod	jōḏ, jūḏ	yud	jūḏ
11 kaf	kāf, kaf	kof	kaff, koff
12 lammed	lāmed	lamed	lamed
13 mem	mēm	mem	memm
14 noen, <u>non</u>	nūn	nun	nūn
15 sammech	sāmex	samekh	ḥamech
16 ajen, <u>ngajen</u>	ʔajin	ayen	ajin, ojin
17 pei	pē	pey	pēi
18 tsaddie	ṣāḏē	tsadek	zaddi(k)
19 koef, kof	qōf, qūf	kuf	kuf
20 reiš	rēš	reysh	rēisch
21a sjien	šīn	shin	schīn, schinn
21b sien	sīn	sin	ḥīn, ḥinn
22 toof	tāw	tof	tāw, tōw

Gezien vanuit de historische taalkunde van het Jiddisch is de fonologie van deze letternamen een chaos: er gebeurt van alles dat men niet verwacht. Maar tegelijkertijd valt op dat er een grote mate van overeenstemming bestaat tussen de drie Jiddische lijsten. Zo onttrekken de *ē* van 2 *bēḥ* en 20 *rēš* en de *ā* van 6 *wāw* en 22 *tāw* zich aan Closed Syllable Shortening (css) en ondergaan zoals *ē* en *ā* in andere posities diftongering respectievelijk verhoging, terwijl de *ā*-in-open-positie in een aantal letternamen (12 *lāmed*, 15 *sāmex*, 18 *ṣāḏē*) juist niet verhoogd wordt. Daarentegen zijn de afwisseling tussen [ɛ] en [ɪ] (in 8 *ches/chis* en 9 *tes/tis*) respectievelijk tussen [u] en [ɔ] (in 10 *joed/jod*, 14 *noen/non* en 19 *koef/kof*) als ook de optionele realisatie van de stemhebbende faryngale fricatief [ʕ] als een velaire nasaal in 16 *ngajen* typisch voor het NJ.⁸ Dit geldt niet voor de Sefardische [t] in *dollet/dal(l)et*, want die kwam ook in Duitsland voor blijkens (Westfaals) PJD *dollet/dallet/dalles* in Weinberg (1973), wat kan worden aangevuld met gegevens uit Stern (2000) over *dollet/dolet* in een aantal Duitse dialecten van Hessen tot in Zwaben. Zie ook Hilgert (1993) en Klepsch (2004).

Dit leidt tot de vraag of de door Weinberg genoemde en bij Beem ontbrekende varianten ook in Nederland bestaan hebben. Dat is niet onmogelijk. In Moormanns bron 16 staat *koog* ‘twintig’, wat de getalswaarde van de elfde letter is en wat dus op een variant *koof* naast *kaf* duidt, een variant die overigens ook door AL, III: 260, genoemd wordt; en elders in dit artikel zal ik betogen dat er naast 7 *zojen* een variant *zajen* kan zijn geweest. Er zijn ook aanwijzingen dat in plaats van de onklankwettige *a* van de nummers 12, 15 en 18 (*lammet*, *sammech* en *tsaddie*) ook een *o* kon worden gezegd.⁹ Maar dat is voor de rest van dit stuk niet van belang.

7 Waarom Beem voor *woow* in plaats van *woof* kiest, is onduidelijk.

8 Zie Beem (1970: inl.). De realisatie van de *ajin* als een velaire nasaal kwam voor in het NJ van getletterden. Zie hiervoor Kisch (1967: 127). Beem ontkent zulke invloed.

9 Wolf (1985) noemt – o.a. verwijzend naar AL, III: 327 – twee ‘gespelde’ woorden met *lommet* in plaats van *lammet*: *lommetollef* ‘[<ʔ>=] nee’ en *schinpelommet/schimpelommet/schienenpehlamed* ‘[<špl>=] sjofel’. AL, IV: 308, geeft *Mokum Lommet* ‘stad L[eipzig]’. In v&p, p. 72–73, worden voor de letternamen met een Hebreeuwse lange *ā* als NDL. gegeven: *dolet* (4), *wōw* (6), *lamed* (12), *so-*

Wel is enige uitleg gewenst bij de variatie in de uitspraak van de namen van de 7^e letter (*zajen* ~ *zojen*) en de 11^e letter (*kof/koof* ~ *kaf*)

HEBR. *zajin* bevat een korte klinker in een beklemtoonde open lettergreep en dus is Stressed Open Syllable Lengthening van toepassing; zie Den Besten (2006: 241-242), mijn vorige artikel.) Het resultaat, *zajen* met nu een lange a, mag verhoging ondergaan, maar hoeft dat niet. Vandaar *zajin/zojin* (en vergelijk 16 *ajen*). Bij *kaf/kof/koof* ligt de zaak anders. De door mij geraadpleegde Hebreeuwse woordenboeken geven als oorspronkelijke Hebreeuwse vorm *kaf*. Dit levert wj *kaf/kaff* op, maar kan nooit tot *koof/kof* leiden. Vandaar een tweede bron: *kāf*. Daaruit kan weliswaar met de hierboven al genoemde css weer *kaf* worden afgeleid, maar als dit woord zich onttrekt aan css, resulteert *koof*.

We zullen in paragraaf 4 zien welke verhaspelingen een paar van deze Jiddische letternamen in de verschillende Bargoense gebruiken hebben ondergaan. Daarbij bleef de beginklank van de letternamen onaangetast – op één naam na: *gimmel* werd *kimmel* ‘drie’. Vergelijkbare gevallen zijn *kabbel* ‘vork’ (JIDD. *gabbel/gobbel*), *kapsones/kafsones* (JIDD. *gawsones*), *kenijve* ‘diefstal, gestolen waar’ (JIDD. *geneiwe*) en *kift* ‘jaloezie’ (JIDD. *gift*). Desbetreffende citaten in KN geven de indruk dat deze stemloze varianten van een oorspronkelijke [g] in het PJN hun oorsprong hebben.

Dit brengt ons bij de vraag naar de klankwaarde van de Jiddische lettertekens en met name aan het begin van woorden, want dat is van belang voor het herkennen van abbreviaturen. Daarbij moeten we onderscheid maken tussen het gebruik van deze letters als consonanttekens en hun gebruik als klinkertekens. Het Jiddische schrift is van oorsprong een Semitisch consonantenschrift, waarin een paar medeklinkertekens er een klinkerfunctie bij hebben gekregen. Verder geldt dat Hebreeuws-Aramese woorden in het Jiddisch conservatief (dat wil zeggen etymologisch) gespeld worden, ook al worden de ollef en de ajen (nrs 1 en 16) niet meer uitgesproken en ook al zijn veel Hebreeuwse klanken in het Jiddisch samengevallen. Zie daarvoor het volgende overzicht, waarin nu ook de gespirantiseerde versies van *beis* (2), *kaf* (11) en *toof* (22) zijn opgenomen. Deze zijn gemarkeerd met ^{sp}. Grafemen die alleen in Semitische woorden gebruikt worden, zijn vet gezet.

1 ollef [-] – 2 **beis** [b] – 2^{sp} **weis** [v] – 3 gimmel [g] – 4 dollet [d] – 5 hei [h] – 6 **woof** [v]¹⁰ – 7 zojen [z] – 8 **ches** [x] – 9 tes [t] – 10 joed [j] – 11 **kaf** [k] – 11^{sp} chaf [x] – 12 lamed [l] – 13 mem [m] – 14 noen [n] – 15 samech [s] – 16 **ajen** [-] – 17 pei [p] – 17^{sp} fei [f] – 18 tsaddie [ts] – 19 koef [k] – 20 reijs [r] – 21a sjien [š] – 21b **sien** [s] – 22 **toof** [t] – 22^{sp} **soof** [s]

Vier van deze grafemen worden ook ingezet als klinkertekens. *Woof* en *joed* kunnen behalve [v] en [j] ook [u] respectievelijk [i] weergeven, maar aan het begin van een niet-Semitisch woord moeten deze klinkertekens voorafgegaan worden door een ollef. (In een Semitisch woord wordt een klinker altijd voorafgegaan door een medeklinker.) De ollef zelf kan ook als klinkerteken gebruikt worden – zelfs voor twee klinkers: de a en de o, die, wel naar kwaliteit maar niet in kwantiteit, onder-

mech/samech (15), *çodi/çadi* (18), *tów* (22), terwijl hun 11e letter *kaph* teruggaat op HEBR. *kaf*, met een korte a.

10 De [v] in een Jiddisch woord van Duitse herkomst wordt met een dubbele woof geschreven.

scheiden worden door punctuatie. Een ollef met een streepje eronder correspondeert met onze <a> (א) een ollef met een t-achtig teken eronder met onze <o> (אָ). De ajin tenslotte doet dienst als tegenhanger van de Duits-Nederlandse <e>.

4. Letters als getalstekens en letternamen als getalsnamen

Hebreeuwse en dus ook Jiddische lettertekens hebben een numerieke waarde en ze kunnen ook gebruikt worden om getallen op te tekenen. Bijv. כב, dat wil zeggen (van rechts naar links) *kaf-bei* ‘20-5 [= 25]’. De eerste negen letters van het alfabet, van *ollef* tot en met *tes*, vormden in dit rekensysteem de eenheden; de volgende negen, van *joed* tot en met *tsaddie*, de tientallen. *Koef* was het eerste honderdtal; *toof* het vierde. Maar in de handel werd 100 uitgedrukt met behulp van JIDD. *mei/meie* ‘honderd’ (HEBR. *mēṭā*) [brn 48-49, BT, SH], ook verbasterd tot *meier* [brn 34, 36, 40, BT, PW] en één keer tot *meiel* [PM].¹¹ De honderdtallen werden dan verder onderscheiden door voorvoeging van een eenheid: *beis meier* ‘f 200’. In plaats van *ollef* ‘één’ werd ook *echert/eegit/eget* gezegd (HEBR. *ṣḥād* ‘één’) [brn 16, 48, BT].

Zoals al eerder aangegeven, werd [g]*jimmel kimmel* [brn 16, 25, 36, 40-42, 48-49, 60, BT], met als variant *kemmel* (naast [g]*jimmel*) [PM]. Voor *dolet* vinden we ook *dolk* [br 16] en *dollef* [br 36]. Dit laatste is of – net als *dolk* – volksetymologie of het is een ‘rijm’ met *ollef*. Vergelijk PW, waar we *alef* en *dallef* vinden. Evenzo SH: *al-lef/ollef* en *dallef*. *Kalf* in plaats van *kaf* ‘twintig’ [br 36] staat op zichzelf. *Lammed* ‘dertig’ is in sommige bronnen *lammert* [brn 16, 48, PW, SH]. Deze vorm is ook geattesteerd voor het Munsterse Masematte, dat wil zeggen de Rotwelschvariant van Münster (Siewert 2003). Bij SH vinden we *sjaammert* als variant van *sammech* ‘zes-tig’. Dit rijmt op *lammert* ‘dertig’.

Vanaf 70 wordt – net als in het Post-Jiddisch Duits (zie Weinberg 1973: 42) – met de desbetreffende Hebreeuwse telwoorden voor de hogere tientallen gewerkt. Deze telwoorden worden soms zwaar verbasterd: we verwachten – desnoods met [s] in plaats van [š] – *sjiwwem/sjibbem* ‘70’ (HEBR. *šivīm*), *sjmonem/sjmounem* ‘80’ (HEBR. *šmōnīm*) en *tiesjem* ‘90’ (HEBR. *tišīm*). Maar we vinden – per bron geordend – de volgende rijtjes, waarin ik de voorspelde varianten zal onderstrepen:

Bron	70	80	90
br48	<i>sjiebes</i>	<i>smorem</i>	<i>tissem</i>
br49 ¹²	<i>sjerven</i>	<i>sjmolem</i>	<i>tisjem</i>
PW	<i>sjimm</i>	<i>zwoanem</i>	<i>tiesjum</i>
SH	<i>simmen/sjibm</i>	<i>simonem</i>	<i>titium</i>
PM	<i>sjiebn</i>	<i>swoanem</i>	<i>tiesjem</i> .

De variant *swoanem* enzovoort, wat aan *zwanen* doet denken, is ook buiten Nederland bekend. Stern (2000) geeft *schwam*, *schwauen* voor het Hessisch en *schwanem* voor het Rijnfrankisch. (Zie ook Wolf 1985: 352.)

¹¹ PM geeft ook *meja* wat naar *tendeert*. Je zou echter *mejo* verwachten.

¹² Br49 heeft ook *sisjem* ‘60’ (HEBR. *šišīm*).

Volledige lijsten van dergelijke cryptolectische telwoorden zijn te vinden in de bronnen 16, 48 en 49 en in PW en PM. De BT biedt geen lijst, maar bevat alle eenheden, een paar getallen tussen 10 en 20 en de tientallen tot en met 80 – in afwijking van de anderen bronnen zijn 70 en 80 in de BT de letternamen *gnajen/ngajn* (16) en *pei* (17). (De GT, die voor de getalsnamen br48 en de BT overschrijft, voegt daar voor 90 nog *sadé*, de 18e letter, aan toe.) Verder kent de BT *kaf* (11) de waarde 11 (in plaats van 20) toe.

Ook in SH staan de eenheden en tientallen verspreid door het glossarium – met voor 60 *sjaammert* [=nr. 15] en (foutief) *swoamen*. Getallen tussen 10 en 20 ontbreken, maar door een paar voorbeelden met (*h*)ei ‘5’ kan de lezer afleiden hoe eenheden met grotere getallen gecombineerd worden: *kaf hei* ‘[20+5=] 25’, *lammert ei* ‘[30+5=] 35’ en *mei ei* ‘[100+5=] 105’ – tegenover *ei mei* ‘vijfhonderd’, *beis meis* ‘tweehonderd’. Er staan ook een paar fouten in de lijst: (a) *joetelef* ‘tien keer honderd gulden’ [moet zijn: ‘tien keer duizend’], (b) *kimmel ei* ‘drie keer honderd gulden’ [moet zijn *kimmel mei*], (c) *kimmel mei* ‘dertienhonderd’ [moet zijn ‘driehonderd’; dertienhonderd zou zijn *joet-kimmel mei* ‘((10+3) . 100) [=1300]’ en (d) *teswoof soeven* ‘tachtig gulden’, wat moet zijn 9+6 [=15] gulden’. Het laatste is een merkwaardige fout: *tes-woof* is het standaardmiddel om *joed-hei* ‘10+5 [=15]’ te vermijden, omdat anders de godsnaam gespeld wordt (*j-h*). Br48, br49 en PW zijn zich van dit religieuze probleem bewust, al staat br48 ook *joed-hei* toe. Br16 geeft alleen maar *Joed Hij/Joed Heit*. De overige drie fouten zijn lijst-interne inconsistenties, want volgens SH is *eelef* ‘duizend’ *mei* ‘honderd’, (*h*)ei ‘vijf’ en *kimmel* ‘drie’ – waarmee SH het algemene systeem van Bargoense telwoorden volgt. Vergelijk ook *kimmel meis* ‘300’ en *joed eluf* ‘10.000’ in PW.

Maar br16 biedt ook alternatieven om tientallen boven de 20 te vormen: ofwel door vermenigvuldiging van *kaf* ‘20’ of *joet* met een eenheid of door optelling van *joet* bij *kaf*: *kimmel kaf kimmel* ‘[(3 . 20) + 3=] 63’, *gis joet heit* ‘[(8 . 10) + 5=] 85’, en *kaf joet woof* ‘[20 + 10 + 6=] 36’. Dit laatste heeft een fout helpen veroorzaken in de overzichtlijst: in plaats van 30 in te vullen als ‘Kaf joet, Lammet’ is *kaf joet* bij 30 gezet en *lammet* bij 40, zodat ook *mem* ‘40’ en *non* ‘50’ een tiental omhoog worden geduwd. Dit heeft ook tot een lichte chaos in het glossarium geleid: (a) *lammert* ‘40’ (lees: ‘30’), (b) *mem* ‘veertig’, (c) *noen* ‘vijftig’, *noen* ‘zestig’ (lees ‘50’). (a) is fout, (b) is correct, en bij (c) mag de lezer uitzoeken welk van de twee lezingen de juiste is.

Nu hebben deze cryptolectische telwoorden ook geleid tot een aantal namen voor geldswaarden of geldstukken. Uit een citaat uit 1999, opgenomen in KN, blijkt dat aan de vooravond van de invoering van de euro – afgezien van de niet op letternamen gebaseerde woorden *meier* ‘honderd gulden’ en *elefe* ‘duizendje’ (HEBR. *ʔelef*) – nog de volgende woorden in de handel in gebruik waren: *hei* ‘vijf cent’ (5 *hei*), *beisje* ‘dubbeltje’ (van 2 *beis*), *heitje* ‘kwartje’ (van 5 *hei*), *lammetje* ‘daalder’ (van 12 *lammed*), *joet* ‘tientje’ (10 *joet*), *kaf* ‘twintig gulden’ (11 *kaf*). De auteur, Ton Schönwetter, vreest de teloorgang van deze benamingen. Maar dat zal wel meevallen. Ik hoor *joetje* nog wel eens. Alleen voor *heitje* lijkt er geen emploi meer. Maar *lammetje* ‘daalder [=f 1,50]’ en *kaf* ‘f 20’ laten zien dat een concrete munt of bankbiljet niet eens nodig is. Al de genoemde hebraïsmen zijn terug te vinden in de Bargoense bronnen: *hei* en *kaf* als telwoorden, en *beis(je)*, *heit(je)*, *joet(je)* en *lammetje* als geldbedragen, muntstukken of bankbiljetten.¹³

Hieraan kunnen nog worden toegevoegd: *kafejtje* [(20+5)-tje =] kwartje' en *kafajim* '20 francs' [br49]. *Kafejtje* is doorzichtig maar *kafajim* is dat niet. Het zou een afschrijffout voor *kaffajim* kunnen zijn, wat dan een dualis van *kaf* zou moeten zijn. Nu is de Hebreeuwse dualis vooral in gebruik als het 'meervoud' van namen voor lichaamsdelen, wat voor linguïstisch ongeschoolde sprekers van het Nederlands en/of het Jiddisch neerkomt op 'meervoud'. Het zou hier dus kunnen gaan om een verstaend meervoud van *kaf* '(briefje van) twintig franc'. Overigens is het meervoud c.q. tweevoud van het met BRG. *kaf* '20' corresponderende Hebreeuwse naamwoord *kaf* 'handpalm' niet **kafajim* maar *kappajim*.

5. Letternamen als alfabetische tekens

5.1 Wat niet mee kan of mag tellen

Zodra het niet meer om telwoorden gaat maar om tot letternamen 'afgekorte' woorden, wordt de zaak gecompliceerder, want een letternaam vertelt niet waar het een afkorting van is, noch uit welke taal dat woord komt. Bij een abbreviatuur is er grote kans dat het woord of de woorden eveneens Hebreeuws (of Aramees) zijn, maar het kan evengoed om een woord uit de Duitse component van het Jiddisch gaan en misschien zelfs om het Nederlands. *Koefnoen* [=QN] 'gratis', bijvoorbeeld staat voor *kos(j)t niks*. Dit kan net zo goed Nederlands als Jiddisch zijn.

Verder kan een woord bij toeval op een Jiddische letternaam lijken. *Kaf* 'rug' [BT] bijvoorbeeld is de verstemloosde variant van JIDD. *gaf* 'rug' (HEBR. *gav*) en is dus geen abbreviatuur. Een ander voorbeeld is *koef* 'mes' (Moormann 2002: 203). Dit lijkt een abbreviatuur (met letter nr 19), maar het is een door Moormann gemaakte afschrijffout voor *kolf* 'mes' [BT]. En tenslotte is *gimmel* 'boter' [br16] slechts een lichte vervorming van NJ *chemme/chimme* 'boter' (HEBR. *hemā*). De abbreviatuur zou trouwens 8 *ges/gis* moeten zijn en niet 3 {*g/k*}*gimmel*.

Ook zijn er woorden die juist niet bij toeval lijken op een van de letternamen: *pij* 'mond' [brn 16, 31, 42, 48-49, BT] en **aijen* 'oog', dat afgeleid kan worden uit *aije-ne(n)* 'ogen' [brn 11, 54]. Dat is niet helemaal toevallig omdat de Noordwest-Semitische letters begonnen zijn als symbolische plaatjes. Nu moeten weliswaar de Hebreeuwse letternamen ontleend zijn aan een andere taal c.q. aan een ander dialect dan het Standaard Bijbels Hebreeuws, maar toch komen sommige letternamen – zoals 11 *kaf*, 16 *šajin* en 19 *quf* overeen met substantieven in het Hebreeuws, te weten: *kaf* 'handpalm', *šajin* 'oog' en *quf* 'oog van een naald'.

Bij 17 *pē* ligt het enigszins anders: *pē* is hoogstwaarschijnlijk verwant met HEBR. *pe* 'mond'. Behalve fonologisch verschillen *pē* en *pe* ook in de consonantenspelting (*p/?* resp. *ph*) ook al zijn de alef en de <h> slechts 'leesmoeders' om aan te geven dat er na de <p> nog een klinker volgt. In het Jiddisch echter vallen deze

13 *Beis/beisje/beizie* 'dubbeltje' van *beis bas* 'twee stuivers' [brn 12, 25, 35-36, 38, 40-42, 48, BT, BW, PW, PM] – *beit/beitje* 'kwartje' (van *bei(t) bas* 'vijf stuivers') [brn 16, 25, 31, 34-37, 42, 48, 55, 60, BT, BW] – *joed(je)/joet(je)* 'tientje' [brn 25, 36, 39-40, 48, 55, 60, BW, Berns 1993: 50, PW] – *lammetje* 'daalder [=f 1,50]' (van *lammet bas* 'dertig stuivers') [brn 34, 36, 40, 60, BT].

verwante woorden samen: de klinker van HEBR. *pe* ‘mond’ ondergaat Stressed Open Syllable Lengthening en de nu lange klinker ondergaat net als de klinker van HEBR. *pē* ‘p, de 17^e letter van het alefbet’ diftongering. Het zal duidelijk zijn dat BRG. *pij* ‘mond’ en **aijen* ‘oog’ geen abbreviaturen van zichzelf kunnen zijn: in gesproken Jiddisch en in het Bargoens zou zo’n exercitie zinloos zijn.

5.2 *Abbreviaturen van inhoudswoorden*

Voor de overzichtelijkheid zal ik de gevonden abbreviaturen verdelen in vier groepen: abbreviaturen van één letter (par. 5.2.1.), abbreviaturen van meerdere letters (par. 5.2.2), abbreviaturen binnen versteende woordgroepen (par. 5.2.3) en oneigenlijke abbreviaturen met *kimmel* (par. 5.2.4).

Overigens kan een abbreviatuur langer zijn dan het oorspronkelijk: AL, IV: 326, noemt *Schindollet* (drie lettergrepen) als abbreviatuur van *Schandarm* (*Gendarm*; twee lettergrepen). Maar dat laatste is zeven lettertekens lang (*š-a-n-d-a-r-m*). Ge-reduceerd tot de onsets van de beide lettergrepen wordt dat *š-d*. Dat is – in termen van lettertekens – een reële inkorting. Maar wil je die abbreviatuur uitspreken, dan moet je de letternamen gebruiken: *Schindollet*.

5.2.1 Monografematische abbreviaturen

Er lijken de volgende gevallen van één-letter-abbreviaturen te kunnen worden aangewezen: *beis* (2e letter), *ches* (8e), *kaf* (11e), *koef* (19e), *sjien/sien* (21e). Hierbij hoort verder *piekgis*, wat een geval van volksetymologie is.

Ches, koef (koef), sjien/sien en piekgis

Het Nederlandse woord *gis* ‘slim’ is zoals bekend een Jiddisch-Bargoense afkorting van *goochem* (HEBR. *hāxām*) (vgl. het EWN, Moormann 2002, etc.). *Chis* is een NJse variant van 8 *ches*. Beide varianten vinden we in de Bargoense bronnen [brn 16, 36, 60, BT]. Wel zijn er nog twee secundaire betekenissen voor *gis*: (a) ‘naief, eenvoudig’ [br11] en (b) ‘onveilig’ [BT]. Voor betekenis (a) biedt Weinberg (1977) misschien uitkomst. Deze wijst sub *chōchem* op het volgende: ‘Häufig iron.: “Er ist ein großer *chochem*” d.h. dumm. “Das ist ein *chochemche(n)*” kluges (oder dummes) Kind.’ Minder makkelijk is de tweede betekenis ‘onveilig’ (met als voorbeeld: ‘*t Is me hier een beetje al te gis.*’) Maar misschien is dit een woordenspel met DUTS *schlimm* en NDL. *slim*.

Koef ‘hoorn’ [br16] is een afkorting van HEBR. *qeren* ‘hoorn’. *Koef* is waarschijnlijk een verschrijving voor 19 *koef*. Maar er is hier meer aan de hand. Bij de plaatsnamen (par. 6.1) kom ik er op terug.

Sien/siene/sjien ‘politieagent, gerechtsdienaar, cipier, commies’ komt in een aantal bronnen voor [brn 12, 15-16, 38, BT]. Het is door Moormann (2002: 245) onder verwijzing naar AL, IV: 600, al herkend als de 21^e letter van het Hebreeuwse alfabet. Maar het lijkt niet nodig om *sjien/sien* te zien als een abbreviatuur van DUTS *Schandarm* of *Schutzmann*, zoals Moormann doet. Binnen het Bargoens valt er eerder te denken aan *sjouter* ‘politieagent’ [BT], *sjoumes* (lees: *sjoumer*) ‘cipier’ [GT] en *smeris* [brn 12, 23, 34, 36, 42, BT]. Deze woorden beginnen in het Hebreeuws alledrie met een *sjien*: HEBR. *šōṭēr* ‘politieagent’, *šōmēr* ‘wachter, bewa-

ker', *šəmīrūp* 'wacht'.¹⁴ De afkorting vinden we als *sjien* in br12 en de BT en als *sien/siene* in de bronnen 15, 16 en 38 en ook in de BT. De voorkeur voor [s] hoeft ons niet te verontrusten: er is veel variatie tussen <s> en <sj> in de Bargoense bronnen (zie Den Besten 2006: 245) en bovendien is *smeris* met zijn depalatalisatie van de [š] duidelijk het gewone woord. Als curiositeit noem ik nog *sienemers* 'agenten' [br16]. Dit lijkt een driedubbel meervoud: *sien-em-er-s*. Maar het is in feite een Nederlands meervoud van een versteend Jiddisch dubbel meervoud *sien-em-er*. Vergelijk *sienemer* 'dienaar [=diender]' [br16 sub *kotsen* 'bekennen'].

Tenslotte het woord *piekgis*. BRG. *piekgis/piekges*, dat doet denken aan *piekfijn*, hoort bij *ges/gis*. Het oudste mij bekende voorbeeld staat in Van Iependaal (1936: 103): 'Een piek-piekgesse jonge, jij! ... Alle respect!' Daarna volgt: '**Piekgis** – bij de hand' [GT] en (los geschreven) *piek gis* [VA: 213] – in de oorspronkelijke editie, Van Aalst (1946: 201), in een voetnoot uitgelegd als 'erg goochem'. Maar *piekgis* is een geval van volksetymologie. Het komt van JIDD. *piekchiesj* 'slim', een adjectief dat met de Duitse uitgang *-isch* is afgeleid van *pikiech/pikech*, mv. *piekchem* 'slim iemand' (HEBR. *piqēah*, mv. *piqīm*). *Piekchiesj* is dus geherinterpreteerd als *piekchis*. Het is opvallend dat Van Iependaal *chis* in deze volksetymologisch gewonnen samenstelling weergeeft met de oorspronkelijke vorm van BRG. *gis* (*chis*): dat wil zeggen 8 *ges* (*ches*). Maar blijkens zijn boeken had hij een voorkeur voor *ges*.¹⁵

Beis en kaf

Beis en *kaf* zijn lastig omdat er meerdere woorden *beis* bestaan lijken te hebben, en meerdere woorden *kaf*. Van het laatste is in par 5.1 al een voorbeeld gegeven. Het probleem is nog het minste bij *beis*: naast het telwoord *beis* en daarmee verwante woorden zoals *beisje* 'dubbeltje' (zie par. 4 hierboven), *beis* 'tweespenige koe' [br48] en *beizen* 'ogen' [BT] is er *bijs* 'slecht, kwaad' in *een bijse souif* [lees: *sonif*] 'een kwade staart' [br20] en *beis* in *Maak geen beis met mij* 'leid me niet om de tuin' [BT] en *beis* in *beisponem* 'isegrim' [BW], welke gevallen zich makkelijk laten verbinden met JIDD. *beis* 'kwaad, slecht' (DUITS *bös(e)*). (Zie ook KN.) Er blijft één woord *beis* over dat geen duidelijke etymologie lijkt te hebben: *beis/bijs* 'straat, buurt, volksbuurt' [br60, BT, BW]. De bronnen zijn zonder uitzondering Amsterdam: BT, BW en de *Jordaan*-cyclus van Israel Querido (br60). Ook het citaat in KN komt uit een Amsterdamse tekst: *De Jantjes*. BW stelt bovendien: 'Voornamelijk in Joodse kring.' Ik zal me daarom tot het Jiddisch beperken.

Uit het Jiddisch kennen we vier woorden *beis*:

- 1 JIDD. *beis* 'kwaad, slecht',
- 2 de status-constructus-vorm van JIDD. *bajes* 'huis'. – Een (Jiddisch)-Hebreeuws naamwoord staat in de status constructus als het in een possessieve constructie van het type N+NP (of N+DP) optreedt. Bijvoorbeeld JIDD. *beis kisse* 'huis (van) stoel, stoel-huis(je) [=plee]' of *beis hakenéses* 'huis (van) de-samenkomst [=sjoel]',
- 3 de naam van de tweede letter van het Jiddische alfabet, en
- 4 het Jiddische telwoord *beis* '2'.

¹⁴ Gewoonlijk wordt *smeris* van JIDD. *sjmiere* 'wacht' afgeleid, maar dat laat de woordfinale <s> onverklaard.

¹⁵ Zie Van Iependaal (1936: 79) en (1963: *ges* op pp. 23, 37, 105 vs. *gis* op p. 86).

Beis ‘kwaad, slecht’ en *beis* ‘2’ kunnen we onmiddellijk uitsluiten. Blijven over *beis* ‘huis’ in de status constructus en als naam van de tweede letter van het alefbet. Het BW stelt onbekommerd voor *beis* ‘buurt, straat’ af te leiden van HEBR. *bajīḥ* ‘huis’. Mij is niet duidelijk is hoe je van ‘huis’ op ‘buurt, straat’ komt. Bovendien hoort HEBR. *bajīḥ* klankwettig op JIDD. *bajes* (desnoods *bojes*) uit te komen, terwijl zowel de letternaam c.q. het telwoord *beis* als de status-constructus-vorm van *bajes* teruggaan op de vorm *bēḥ*.

Dat de letternaam en de status constructus van *bajes* op elkaar lijken is overigens geen toeval. Het letterteken *bēḥ* gaat waarschijnlijk terug op een teken dat een huis moest voorstellen. De naam van dit teken en het woord voor ‘huis’ waren oorspronkelijk waarschijnlijk identiek: **bajt*. In het (standaard) Hebreeuws moest een woordfinale consonantcluster worden opgebroken. Dit gebeurde met **bajt* als ‘vrij’ woord, dat wil zeggen buiten de status constructus-constructie: *bajt* > *bajit* > *bajīḥ*, maar niet met *bajt* in de status constructus. De diftong aj van het onveranderde *bajt* in de status constructus werd vervolgens een monoftong: *bajt* > *bēt* > *bēḥ*. Iets dergelijks gebeurde er met de letternaam **bajt*. Dat hier geen klinker werd ingevoegd komt doordat de letternamen of uit een andere Semitische taal of uit een ander dialect van het Hebreeuws stammen waar het openbreken van consonantclusters niet voorkwam. Vergelijk voor een en ander Kutscher (1982: 66, 70).

Maar syntactisch verschillen *beis*² en *beis*³ behoorlijk: een woord in de status constructus-vorm, zoals *beis*², vereist ter rechterzijde een naamwoord, naam of voornaamwoord. Het Amsterdamse woord *beis* ‘buurt, straat’ daarentegen staat alleen: *de beis*, *de Kinkerbeis*, etcetera. Het zal dus de letternaam *beis* moeten zijn, en gegeven de betekenis ‘buurt’ ligt dan een abbreviatuur voor *buurt* voor de hand. Omdat *de Kinkerbuurt* de buurt is van *de Kinkerstraat* (idem voor *de Willemsbuurt* en *de Willemsstraat*), is het begrijpelijk waarom *beis* behalve ‘buurt’ ook ‘straat’ kan betekenen.

Tenslotte zijn er de vier woorden *kaf* in de door Moormann verzamelde bronnen: (1) ‘twintig, (elf)’, (2) ‘dorp, stad’, (3) (a) ‘jood, (b) ‘heler die weinig betaalt’, (4) ‘rug’. *Kaf*¹ en *kaf*⁴ doen hier verder niet mee: *kaf*¹ is de letternaam *kaf* (nr. 11) gebruikt als telwoord, en *kaf*⁴ is, zoals boven uitgelegd, JIDD. *gaf* ‘rug’ met verstemlozing van de [g]. *Kaf*² is echter een echte abbreviatuur, en *kaf*³ zou het kunnen zijn.

Kaf ‘dorp, stad’ komt alleen voor in de BT. Het is waarschijnlijk een nonce loan uit het Rotwelsch: ROTW. *kaf* ‘dorp’ (colloquiaal DUTS *Kaff* ‘negorij’)¹⁶ als abbreviatuur voor ROTW. *Kefar* ‘dorp’ (HEBR. *kəfār*), een woord dat niet in onze Bargoense bronnen voorkomt. De betekenis ‘stad’ is niet een-twee-drie te verklaren, maar het volgende scenario is voorstelbaar. Een informant met Duitse achtergrond zegt in overeenstemming met het Rotwelsch: ‘*Mokum* betekent “dorp, stad”’. Een Amsterdamse politiemann, alleen gewend aan *mokum* ‘stad’, reageert verrast: ‘Dorp?’ Waarop de informant antwoordt: ‘Ja, of *kaf*’, waarmee hij bedoelde: ‘Je kunt een dorp ook *kaf* noemen’, wat begrepen werd als ‘Je kunt in plaats van *mokum* “dorp, stad” ook *kaf* zeggen.’ – Dit is slechts één van de moge-

16 Voor de etymologie zie AL, IV: 555, Weinberg (1973), Stern (2000) en Den Besten (2005b).

lijke verhalen waarmee de lezing *kaf* ‘stad’ verklaard zou kunnen worden. Mijn poging tot verklaring berust op twee premissen: (a) *kaf* is een Rotwelsch woord en betekent beslist niet ‘stad’, en (b) *Mokum* betekent eigenlijk ‘plaats’ (HEBR. *māqōm*), wat in het verstedelijkte westen van Nederland verengd is tot ‘stad’ [brn 16, 35, BT]. Alleen de GT kent *boerenmokem* ‘dorp’. In Oost- en Zuid-Nederland komt de lezing ‘dorp’ meer voor: *kaffersmokum* ‘dorp [eig. boerenplaats]’ [br23, naast *Mokum* ‘stad, Grannig *Mokum* ‘de stad Maastricht’], *mokumtie* ‘dorp, stad’ [br8, naast *Mokum* ‘stad’], *mokum* ‘klein dorp’ [br40] c.q. ‘dorp’ [br41].

Tenslotte vinden we in een bron uit 1731 [br5]: ‘*kaf*, smous’ en ‘*platte kaf*, smous die gestoolen goet koopt’. *Smous* is hier waarschijnlijk te begrijpen als ‘joodse koopman’. Dit keert terug als ‘*kaf*, heler, die weinig betaalt’ [br58], een van de weinige niet overgeschreven woorden in br58. Het is onwaarschijnlijk dat het een afkorting van het Rotwelsche leenwoord *kajem/kajum* ‘jood’ zou zijn dat teruggaat op de joodse mannennaam *Chajem* [brn 15-16, 23, 29, 31, 35-38, 42]. Een andere mogelijkheid is BRG. *kim/kiem* ‘jood’, en waarschijnlijk ook ‘joodse koopman’. Voor het laatste zie ‘Smous “*Kim of Kiem*”’ [br7, vgl. br52] en ‘*kiem*, Jood, smous’ [br16]. Vergelijk BRG. *kim* ‘goed, lekker, in orde, slim’ [br60, BT, GT]. De BT geeft onbedoeld de etymologie van *kim*: ‘**Kim, (Khein)**, goed. Dat smaakt kim. Ook: loos.’ *Khein* is de AHSE variant van HEBR. *kēn* ‘1. juist, 2. zeker, ja, 3. zo’. In het NJ hoort dat *ken/kin* te zijn, waarvoor vergelijk BRG. *ken /kèn/kin* ‘ja, juist’ [brn 16, 20, 23-25, 38, 42, 60, BT, VB].¹⁷ *Kim* is dan een geval van mematie (of: ver-em-ming van de eind-n; vgl. Den Besten 2006: 254-256), wat bevestigd wordt door *kim/kin* ‘akkoord, in orde’ [BW]. Dit Jiddische tussenwerpsel zou dan een aanduiding voor een joodse koopman geworden kunnen zijn.

5.2.2 Polygrafematisch

Polygrafematisch is een duur woord voor drie gevallen van tweeletterige afkortingen: *koefnoen*, *tesmem* en *kopges*. De eerste twee zijn welbekend voor wie zich met de Bargoense bronnen bezighoudt: *koefnoen* ‘gratis’ [br60, BT, PW] (vergelijk *koefnoentje* ‘vrijkaartje’) is afgeleid van JIDD/NDL. *kos(j)t niks* [br60, BT, BW, PW]. *Tesmem* is een taboevorm voor *temeie(r)* ‘hoer’ (HEBR. *ṭēmēʔā* ‘onrein (vr.)’) [brn 37, 42-43, BT, PW, SH]. Het geval van *koefnoen* laat zien dat ook Germaanse woorden (zoals *kos(j)ten* en *niks*) met Jiddisch-Hebreeuwse letternamen kunnen worden afgekort. *Koefnoen* en *tesmem* worden door Beem (1975) allebei tot het NJ gerekend.

Het enige nieuwe dat ik hier bieden kan, is het volgende geval: ‘*kopges handelen*, diefstal doen met binden [=vastbinden van het slachtoffer, HdB] enzovoort of zich zwart maken; een daad plegen, waarmede de galg gemoeid is’ [br16]. Dit is een volksetymologische variant van ROTW. *Kofcheß* ‘offener Überfall’ (Wolf 1985, AL, IV: 516, 529, 560), met *kof* [= *kaf*] voor JIDD. *koueuch* ‘kracht, gewelddaad’ (HEBR. *kōāh*) en JIDD. *chasene* ‘huwelijk’, maar ook – volgens AL, IV: 374 – ‘toller [sic] Lärmen mit Zank und Unfug’ (HEBR. *ḥapūnā/ḥapunā*). Het eerste lid, *kof*, is verstaan als DUTS *Kopf*, wat in het Jiddisch overigens *kop* is. – Over de etymologie van dit Rotwelsche woord heb ik echter mijn twijfels: *Kofcheß* is in de analyse

17 Daarnaast *kien/kine/kiene* ‘ja’ [brn 16, 19, 21, 29-30].

van Avé-Lallemant en Wolf een soort coördinatie, maar *Koff und Cheß handeln* ben ik niet tegengekomen in Wolf (1985). Het is daarom niet onmogelijk dat *Kofcheß* een voorbeeld is van het letter-voor-letter-spellen van een woord, waarvan Avé-Lallemant zelf twee voorbeelden geeft (vgl. noot 9). De voorkeursspelling voor *kōāh* is כח (kh), dat wil zeggen een ‘defectieve’ spelling met slechts twee lettertekens, kof/kaf en ches. Omdat het Jiddisch hebraïsmen conservatief spelt, is כח (kh) dus ook de voorkeursspelling voor JIDD. *kouech* ‘geweld’. Als we dit Jiddische woord letter voor letter spellen, krijgen we *kofcheß*. Avé-Lallemant kon deze mogelijkheid niet zien omdat hij zelf *kouech* ‘plene’ spelde, dat wil zeggen met een <w> om de lange klinker c.q. diftong aan te geven: כוח (kw̥h; zie AL, IV: 388).

5.2.3 Abbreviaturen in versteende woordgroepen

Van deze categorie geven de bronnen twee zekere gevallen: *kimmelinderos*, *be-kaf* en twee potentiële: *bamzaaien* en *soemkoeft*.

Kimmelinderos en *be-kaf*

Kimmelinderos ‘je bent gek’ (Van Mullem (1995)) betekent letterlijk ‘kimmel in het hoofd’ (met *ros(j)* ‘hoofd’ (HEBR. *rōš*)). Waarschijnlijk is *kimmel* een afkorting voor NDL. *gek*, wat betekent dat er rekening mee is gehouden dat de Nederlandse woordinitieel [ɣ] of [x] correspondeert met een Duitse c.q. Duits-Jiddische [g], al had hier ook de chaff gebruikt kunnen worden.

Van een geheel andere orde is *be-kaf* ‘in kaf’ met het Hebreeuwse proclitische voorzetsel *bē-* ‘in’, dat br58 als volgt beschrijft: ‘*be-kaf*, in de macht van iemand komen *zij is be-kaf* “staat onder algehele invloed van haar vent; willoze vrouw van een souteneur”.’ Hieruit valt af te leiden dat *kaf* een afkorting voor JIDD. *kouech* ‘kracht, macht’ is (HEBR. *kōāh*). Waar de auteur (Henri Roskam) dit lange citaat vandaan heeft is onduidelijk.

Bamzaaien

Bamzaaien ‘gokspelletje om te bepalen wie het rondje betaalt’ wordt in het BW zonder enige uitleg afgeleid van de Japanse keizersgroet (*heika*) *banzai*. In het EWN, sub *bamzaaien*, verzet ik me tegen die interpretatie – ten eerste omdat ik geen verband zie, ten tweede omdat je van *ba[n]zai* via natuurlijke processen (hier van plaatsassimilatie) nooit bij *ba[m]zaai* kunt komen (wel omgekeerd). Mijn alternatief was een afleiding uit een versteende PP: JIDD. *baam zaien* ‘bij-de zaien’ met *zaien* als afkorting voor *zonef* ‘staart’ – vanwege één van de varianten van het bamzaaien: strootje trekken met lucifers. Tegen deze hypothese is KN in het geweer gekomen met de volgende argumenten: (a) Dan is het accent verschoven van *bamzājēn* naar *bámzaaien*. (b) *Zaien* is Sefardisch en Oost-Jiddisch, West-Jiddisch is *zojen*, (c) *Banzaai* was eerder in Nederland populair, getuige het bordspel *Banzaai* (1946) en de muziek- en toneelvereniging *Banzaai* van katholieke Delftse studenten (sinds 1908).

Nu is verschuiving van accent precies wat je verwacht bij de heranalyse van een versteende PP als een samenstelling. En ook bij het alternatief moet accentverschuiving worden aangenomen: *banzai* > *bamzaaien*. (Alleen, wat doet dat er toe?). Verder zie ik niet in wat dat bordspel c.q. die vereniging met bamzaaien te

maken heeft. Maar mijn belangrijkste bezwaar is fonologisch van aard: er is geen enkele reden om van de reeks [nz] met gedeelde plaatskenmerken over te gaan op de reeks [mz] met verschillende plaatskenmerken.

Dus blijft er één argument van KN over: de verschillende uitspraak van de naam van de zevende letter van het alfabet in Oost- en West-Jiddisch. Dit is een serieus argument en daar had ik in het EWN-lemma *bamzaaien* op moeten anticiperen, want het is waar dat we in de Bargoense bronnen alleen maar *zojen* lijken te vinden en ook V&P en Beem (1975) geven alleen *zojin* respectievelijk *zojen* op. Maar er is een uitzondering: *zain* ‘7’ [BT]. Verder is *zajen* geattesteerd in Duitsland: Weinberg (1994) geeft, zoals we gezien hebben, *sajin* naast *sojin* en Stern (2000) meldt voor het Rijnfrankisch *seun* en *sein*, dat wil zeggen *zojen* en *zajen*, en voor het Hessisch *sin*, *sei* en *seun*, en Matras (1991: 291) geeft voor het ‘ehemalige Judentum’ Rexingen in Baden-Württemberg *sajin* op. En zie ook Wolf (1985: 352) voor ‘7=sain’ in de taal van de ‘Pfälzer Händler’. *Zajen* is dus ook wj. Bovendien is *zajen*, zoals hierboven al is betoogd, klankwettig. Het is dus duidelijk dat *zajen* mogelijk is als wjse abbreviatuur. Gezien de distributie van *zajen* kan *bamzaaien* te danken zijn aan mensen met een Duitse achtergrond. Maar ook is denkbaar dat het vóór de oorlog razendsnel stijgende prestige van het Palestinensische Moderne Hebreeuws met zijn Sefardische klinkersysteem hierbij een rol gespeeld heeft.

Soemkoef

Soemkoef/soenkoef ‘politie’ staat alleen in de BT en in br60, het excerpt uit Israel Querido’s *Jordaan*-cyclus. Het is vermoedelijk een versteende PP met NJ *soem* uit DUTS *zum* ‘te/naar + lidwoord’. KN komt met het volgende voorstel: ‘misschien via JIDD. < Roodwaals *zum kufe* (nevenvorm van *kupe* < Mhd. *Kuofe* < Lat. *cupa*: kuip): naar de bak (gevangenis)’. Deze hypothese gaat, lijkt het, van de onjuiste veronderstelling uit dat het Jiddisch bij ontlening een slot-sjwa laat vallen. Verder is er geen enkele aanwijzing dat *Kuf(f)e* in het Rotwelsch behalve ‘Behältnis, Kasten’ ook ‘gevangenis’ kan betekenen. Waarschijnlijker lijkt het dat *koef* een abbreviatuur is, bijvoorbeeld voor JIDD. *knas* ‘geldboete’, BRG. *knars* ‘vonnis’ [br16], *knas* ‘boete’ [GT] (HEBR. *qənās* ‘boete’). Vergelijk ook ROTW. *Knast* ‘straf’, dat geworden is tot colloquiaal DUTS *Knast* ‘gevangeni’.

5.2.4 Het systeem verwilderd: *kimmel* in Soddem

In de Winschoter bronnen PW en SH staat *kemels* ‘luizen’, naast het meer algemene *kinnem/kinnef* ‘luizen’ (HEBR. *kinīm*). PW zegt hierover: ‘waarschijnlijk een spottend gebruik van de oude vorm *kemels* = kamelen’. Mijns inziens ligt het net iets ingewikkelder, hoewel PW niet helemaal ongelijk heeft. De oplossing is te halen uit *kemeln/kimmeln* ‘kaarten’ [PW; en vergelijk br42]. De samenstellers van de woordenlijst duiden dit als een abbreviatuur: ‘De derde letter van het H. alfabet was de *kimmel*. Met deze k-klank begint ook het woord *kaarten*.’ Dat is juist, maar in het Hebreeuws en in het Jiddisch begint de derde letter van het alefbet met een [g]. We hebben hier dus een Bargoense verbastering van het abbreviatuursysteem. Blijkens [g] *kimmel/kemmel* ‘3’ [PM] had *kimmel* een variant *kemmel* naast zich. *Kemmel* klinkt als Engels *camel* ‘kameel’. Zodoende konden een bastaard-

abbreviatuur **kemmels* ‘luizen’ door *kemels* ‘kamelen’ vervangen worden, terwijl het werkwoord *kimmeln* op grond van *kemmel* de variant *kemeln* naast zich kreeg.

Kimmel/kemel staat overigens niet alleen in het gebruiken van een Engelse omweg. De Bargoense uitdrukking *zich katoen houden* ‘zich rustig houden’ [br60, BT] heeft een zelfde achtergrond. Dit moet *zich koten houden* zijn geweest (HEBR. *qāṭān* ‘klein’). De lange o uit de Hebreeuwse ā moet – gezien *dollet* en *ollef* uit HEBR. *dāleḥ* en *ālef* – in het Jiddisch gevarieerd hebben tussen [o] en [ɔ:] of [ɔ]. *Koten* in de variant *k[ɔ(:)]ten* klinkt als Eng. *cotton* ‘katoen’. Zodoende kon *koten* volksetymologisch vervangen worden door *katoen*. Daarbij werd categoriewisseling van nomen naar adjectief op de koop toe genomen, zoals dat ook gebeurd is bij BRG. *godin* ‘eerlijk, best, echt’ [brn 16, 60, BT] dat via *gedin* komt van JIDD. *kedin/kadin* ‘in orde’ [brn 34, 60, BT] (HEBR. *ka-din*).¹⁸ Dit zijn speciale gevallen van relexificatie – te herkennen aan de abrupte overgang van naamwoord- naar adjectiefklasse.

6. Bargoense Mokum-namen met afkortingen

Bij Bargoense toponiemen heeft Moormann (2002) geen etymologieën gegeven. Bij plaatsnamen van het type *Mokum* + Hebreeuws-Jiddische letternaam is dat in principe ook niet nodig: het eerste segment van de letternaam hoort overeen te komen met het eerste segment van de plaatsnaam.¹⁹ Op één uitzondering na behoeven de volgende namen – geordend volgens het Jiddische alfabet – daarom geen uitleg: *Mokum Olf* ‘Amsterdam’ [br16], *Mokum Beisz* ‘Berlijn [BT], *Mokum Dollet* ‘Delft’ [br16], *Mokum Hei* ‘Den Haag’ [br15, p. 404], *Mokum Lammert* ‘Leiden’ [br16] en *Mokum Reis* ‘Rotterdam’ [BT]. Uitleg is alleen nodig bij *Mokum Olf* ‘Amsterdam’. De *olef* (< HEBR. *ʔālef*), van oorsprong een teken voor de glottisslag, doet in het Jiddisch-Hebreeuwse schrift met behulp van punctuatie dienst als <a> en <o>: *ḡ* respectievelijk *ḡ*. *Amsterdam* schrijf je dus met een *olef* met een streepje eronder.

In br16 staan echter meer stadsnamen die uitleg behoeven. Die komen aan de orde in paragraaf 6.1. Daarna volgen nog vier stadsnamen uit drie andere bronnen (par. 6.2).

6.1 De ‘Mokum’-namen in de lijst Verwoert van ca. 1860 [br16]

Sub ‘*mokum*, stad in ’t algemeen’ staan in br16 twaalf stadsnamen (Moormann 2002: 415). De lijst wordt echter in doorlopende tekst gegeven, terwijl het in het handschrift blijkbaar een lijstje van onder elkaar staande ingangen was. Bovendien bevatte het handschrift aanhalingsstreepjes, die Moormann in het Bronnenboek opgelost heeft. Daarom, en omdat – zoals ik zal laten zien – de structuur van de lijst ook van belang is, citeer ik naar Moormanns oorspronkelijke editie (Moor-

¹⁸ Voor *ke-* naar *ge-* zie Den Besten (2006: 253).

¹⁹ Voor Mokum-namen in Duitsland zie de lemmata *Mockum*, *Godel Mokkaum Hey* en *Kasser* in Wolf (1985) en AL, IV: 303-305 en 308-309.

mann 1926: 162). Daarbij breng ik – met Moorman (2002) – drie verbeteringen aan:²⁰

- Mokum Rijst* of *Brijst*, Rotterdam.
- Mokum Lammert Majim*, Leeuwarden.
- Mokum Lammert*, Hoorn, Stad Leiden.
- *Kaf*, 's-Hertogenbosch.
- *Olf*, Amsterdam.
- *Aye*, Alkmaar.
- *Jaar*, Arnhem.
- *Dollet*, Delft.
- *Majim*, Dordrecht.
- *Heif*, 's-Gravenhage.
- *Grouw*, Groningen.
- *Soyen*, Haarlem.

Er zit structuur in deze tekst – zij het een rare. Vanaf *Amsterdam* is de lijst geordend op beginletter van de Nederlandse plaatsnaam: A vóór D vóór G vóór H. Het bovenste stuk van de lijst is omgekeerd geordend: R vóór L vóór H. Verder mogen we aannemen dat in de onbekende bron waaruit deze gegevens stammen, tussen 's-Hertogenbosch en Leiden Hoorn gestaan heeft. Vermoedelijk stond daar: '– *Koof*, Hoorn.' want er is ook een ingang *koof* waarvan Moormann (1926: 154) niet zeker is of er nu 'Koof, hoorn.' of 'Koof, Hoorn.' staat, terwijl ook (*Mokum*) *Aye* en (*Mokum*) *Dollet* 'Delft' hun eigen ingangen gekregen hebben.²¹ (Vergelijk Moormann 2002: 413).

Gezien het disambiguerende *Majim* in *Mokum Lammert Majim* 'Stad L Water' zal '– *Majim*, Dordrecht.' wel gelezen moeten worden als '*Mokum Dollet Majim* [Stad D Water], Dordrecht.' Moormann heeft hier echter '*Mokum Majim* "Dordrecht"' gelezen (vgl. Moormann 2002: 415) en zo staat het ook in de indexen van Moormann (2002).²² Verder moet nog worden opgemerkt dat *Rijst* een volksetymologische vervorming is van JIDD. *reisj* 'r', dat de in *Brijst* een overgangsklank is (een intrusive stop) tussen de slot-m van *Mokum* en de begin-r van *Rijst*, en dat *Heif* vermoedelijk een foute lezing is voor *Heit* als in *Mokemheijt* 'Den Haag' [br53]. *Heit* is eigenlijk een terugvorming met metanalyse uit *heitje* (lett.) 'vijfje' [dat wil zeggen vijf stuivers, en dus een kwartje] dat is afgeleid van het als telwoord gebruikte JIDD. *hei* 'vijfde letter van het alfabet, h' (HEBR. *hē*).²³ Ten slotte is *Koof* waarschijnlijk een verschrijving voor *Koef* 'q' (zie onder).

Zodoende zijn er eigenlijk geen problemen met de namen *Mokum Rijst/Brijst*, *Mokum Lammert (Majim)*, *Mokum Dollet (Majim)* en *Mokum Heif*. Het gaat hier om keurige afkortingen: Stad R[otterdam], Stad L[eiden] cq L[eeuwarden], Stad D[elft] cq D[ordrecht] en Stad [Den] H[aag]. Hier mogen we dan *Mokum*

20 De verbeteringen zijn: het voegwoord *of* op de regel van Rotterdam niet cursief. – *Majim* op de regel van Leeuwarden met hoofdletter. → *Dortrecht à Dordrecht*.

21 Het is niet onmogelijk dat oorspronkelijk aan dit lemma ter verduidelijking *Stad* toegevoegd was. Dus bijv. "Koof, Hoorn, Stad." Dit lijkt me zinvoller dan "*Mokum Lammert*, Stad Leiden."

22 Van Bolhuis heeft in de GT nog net deze fout ontdekt maar dat heeft geleid tot de onjuiste ingang *Majem Mokum Dollet*.

23 *Hei/hij /hy* 'vijf' [brn 16, 36, 42, 48-49] – *heit* 'vijf' [br16, br].

Olf ‘Amsterdam’ aan toevoegen. Maar dan blijven er nog zes namen over: vier waarvan het begin van de letternaam niet overeenkomt met het begin van de eigenlijke plaatsnaam (*Mokum Koof*, *Kaf*, *Aye* en *Soyen*) en twee waarin een ander soort woord optreedt (*Mokum Jaar* en *Mokum Grouw*).

Bij de letternamen gaat het in drie van de vier gevallen vermoedelijk om een woordspelletje. *Koof*, of liever *koef* ‘q’ (nr. 19) is de verkorting van HEBR. *qeren* ‘hoorn’. Zo kon Hoorn (*Mokum {Koof/Koef}*) onderscheiden worden van Den Haag (*Mokum Hei(f)*). Disambiguering speelt ook een rol bij de namen voor Alkmaar en Arnhem, die anders net als Amsterdam *Mokum Olf* zouden moeten heten. *Jaar* in *Mokum Jaar* ‘Arnhem’ is JIDD. *jaar* ‘bos’ (HEBR. *jašar*), een woord dat – gezien de bosrijke omgeving – goed past bij Arnhem, hoewel het ook de vertaling van *Den Bosch* zou kunnen zijn. Bij *Mokum Aye* ‘Alkmaar’ is iets anders aan de hand. *Aye* moet JIDD. *ajen/ajin* (nr. 16) zijn. *Alkmaar* is blijkbaar moedwillig verlesen als een Hebreeuwse voorzetselgroep van het type *šal CəCāC* (JIDD. *al CeCaC*): *šal kəmar* ‘tot kemar’ – desnoods als *šal gəmar* ‘ter voltooiing’ met verstemlozing van de [g]. Het voorzetsel begint – ook in de spelling van het Jiddisch – met een ajin. Vandaar *Mokum Aye[n]*. Bij *Haarlem* heeft weer een andere associatie een rol gespeeld: *Haarlem* ziet er uit als een Hebreeuws meervoud van *wj harle* ‘grootvader’. Vervang dit door JIDD. *zokeinem* ‘oude mannen’ en je hebt *Mokum Zojen* ‘Stad Z’.

Omdat in het Jiddisch de [k] van een Europees woord gewoonlijk met een *koef* (nr. 19) geschreven wordt en werd, vermoed ik achter 11 *kaf* in *Mokum Kaf* een Semitisch woord. Maar hier kom ik niet verder dan een wilde speculatie. Evenmin begrijp ik *Mokum Grouw* voor Groningen.

6.2 Andere Mokum-namen

Moormann (2002) bevat nog één andere plaatsnaam van het *Mokum* + x type met Hebreeuws-Jiddisch taalmateriaal. Hieraan kunnen dan nog twee stadsnamen uit de GT worden toegevoegd die Moormann niet in zijn desbetreffende uittreksel van de GT heeft opgenomen alsmede een plaatsnaam uit KN. Het gaat om ‘den Haag ’t *Mokem Ipig*’ [br7, en vgl. br52], *Mokum Beis* ‘Winschoten’ [KN], ‘Mokum Gas – Gouda’ [GT] en ‘Mokum Baddik – Keulen’ [GT].

’t *Mokem Ipig* is waarschijnlijk een verwensing, met JIDD. *ippesj* ‘stank. besmettelijke ziekte’ (HEBR. *šippūš*). De [š] is blijkbaar verstaan als een Ich-Laut. Dit hangt samen met het feit dat in het NJ – en in veel niet-standaardvariëteiten van het DUTS (Herrgen 1986) – een (potentiële) ich-Laut als [š] geproduceerd werd. Bijvoorbeeld: *iesj* ‘ik’, *sjiddesj* ‘huwelijk’ (HEBR. *šiddūx*). (Vgl. Beem (1970).)

Mokum Beis ‘Winschoten’ staat in KN, p. 399, in de volgende context: ‘*Mokum Beis, Mokum van het Noorden*: Winschoten (vanwege zijn eertijds grote Joodse gemeenschap)’. Wat hier bedoeld wordt is het volgende: Winschoten was enige tijd de Nederlandse plaats met het grootste percentage joodse inwoners na Amsterdam. (Zie pw, p. 131.) Hieruit valt af te leiden dat *Mokum Beis* ‘Stad twee, Tweede stad’ betekent, naar analogie van de bekende mislezing van *Mokum Ollef* ‘Stad A[msterdam]’ als ‘Stad een, eerste stad’. *Mokum van het Noorden* betekent dus ‘Amsterdam van het Noorden’.

Mokum Gas moet *Mokum Gaf* zijn, met JIDD. *chaf*, de gespirantiseerde variant

van de *kaf* ‘k’ (nr. 11) als grafeem voor de Europese [x]. *Mokum Baddik* ‘Keulen’ tenslotte behandel ik alleen omdat deze naam, als enige van de door de GT uit een of andere Duitse bron geciteerde plaatsnamen niet te vinden is in AL of Wolf (1985). *Mokum Baddik* moet *Mokum Zaddik* zijn, met [ts]addik voor Z/C, dat wil zeggen C[ologne]. Hoofdletter Z ziet er in Frakturschrift voor een Nederlander als een B uit. Vandaar.

7. Tot slot

Als we alle details terzijde laten, dan gaat dit artikel over twee manieren waarop Jiddisch-Hebreeuwse letternamen in het Bargoens gebruikt konden worden: als telwoorden en als letternamen in verband met abbreviaturen (en vermoedelijk één gespeld woord: *kopges* <*kofcheß*). Voor de handel was kennis nodig van de eerste 15 letternamen (*ollef* tot en met *sammech*) plus 5 Hebreeuws-Jiddische telwoorden, maar geen kennis van geschreven Jiddisch. Bij abbreviaturen en *Mokum*-namen (en gespelde woorden) lag dat anders: er was enige kennis van het Jiddische schrift nodig en soms ook enige kennis van het Hebreeuws om zulk soort woorden te kunnen creëren.

Hieronder staan alle gevallen die onder het tweede gebruik vallen – met weglating van de nonce loans *kaf* ‘dorp stad’ en *kopges* ‘gewelddadige diefstal’. Woorden die specifiek voor Amsterdam of Winschoten zijn, zijn gemarkeerd met ^A respectievelijk ^W. Plaatsnamen staan in klein kapitaal.

- 01 ollef [-] [a] [o] [*MOKUM*] *OLLEF/OLF* ‘Amsterdam’
- 02 beis [b] [*MOKUM*] *BEISZ* ‘Berlijn’ – *beis*^A ‘buurt, straat’
- 03 gimmel [g] *kimmel*–[*inderos*] ‘je bent gek’ – *kimmeln*^W/[*kemeln*]^W ‘kaarten’ – *kemels*^W ‘luizen’
- 04 dollet [d] [*MOKUM*] *DOLLET* ‘Delft’ – [*Mokum*] *Dollet* [*Majim*] ‘Dordrecht’
- 05 hei [h] [*MOKUM*] *HEI/HEIF/-HEIJT* ‘Den Haag’
- 07 zojen [z] [*MOKUM*] *ZOJEN* ‘Stad Oude mannen [=Haarlem]’ – [*bam*]–*zaaien* ‘naam van een gokspelletje’
- 08 ches [x] *gis* ‘slim’ – *piekgis* ‘erg slim’
- 09 tes [t] *tes*–[*mem*] ‘hoer’
- 11 kaf [k] [*MOKUM*] *KAF* ‘s-Hertogenbosch’ (?) – [*Mokum*] *Gas* ‘Gouda’ – *kaf*¹. jood, joodse handelaar, 2. heler die te weinig betaalt – [*be*]–*kaf* ‘in de macht van iemand’
- 12 lammed [l] [*MOKUM*] *LAMMERT* ‘Leiden’ – [*Mokum*] *Lammert* [*Majim*] ‘Leeuwarden’
- 13 mem [m] [*tes*]–*mem* ‘hoer’
- 14 noen [n] [*koef*]–*noen* ‘gratis’, [*koef*]–*noentje* ‘vrijkaartje’
- 16 ajen [-] [*MOKUM*] *AYE* ‘al kamar [= Alkmaar]’
- 19 koef [k] *koof* ‘Hoorn’ – *koef*–[*noen*] ‘gratis’, *koef*–[*noentje*] ‘vrijkaartje’ – [*soem*]–*koef* ‘politie’
- 20 reisj [r] [*MOKUM*] *REIS/RIJST/BRIJST* ‘Rotterdam’
- 21a sjien [š] *sjien*/[*sien*]/[*emer*] ‘agent van politie, cipier, enz.’

Dit zijn zestien letternamen, maar zes daarvan komen louter op rekening van de plaatsnamen.

Kennis van het Jiddische schrift was nodig om te kunnen kiezen tussen *s(j)ien* en *sammlech*, *kaf* en *koef*, *ches* en *chaf*, en *tes* en *toof*. Bovendien lijkt de oppositie tussen *kimmelinderos* versus *Mokum Gas* te duiden op een meer Duitse versus een meer Nederlandse behandeling van de Nederlandse initiële [x/ɣ]. Kortom, dit zijn leenwoorden, geen vrije scheppingen. En waar wel creatief te werk werd gegaan, ging het ‘mis’: *kaarten* had **koefen* moeten zijn (en niet *kimmelen*) en *kinnem/kinnef* ‘luizen, luis’ had **kaf* of **kaffem* moeten zijn (of zelfs **kappa-jem*!). Maar dat is misschien wat onaardig tegenover dit creatieve gebruik van *kimmel*, *kemmel*, *kemel*.

Afkortingen

Bronnen: AL = Avé-Lallemant (1858-1862) – BT = Köster Henke (1906) – BW = Endt & Frerichs (1974) – EWN = Philippa e.a. (2003-...) – GT = Van Bolhuis (1937) – KN = Van de Kamp & Van der Wijk (2006) – PM = Postmus (1992) – PW = Potjewijd (1977) – SH = Steenhuis (1978) – V&P = Voorzanger & Polak (1915) – VA = Van Aalst (1975) – VB = Van Bekkum (1999)

Talen en variëteiten: = Asjkenazisch Hebreeuws – BRG. = Bargoens – HEBR. = Hebreeuws – JIDD. = Jiddisch – NDL. = Nederlands – PJD = Post-Jiddisch Duits – PJN = Post-Jiddisch Nederlands – ROTW. = Rotwelsch – STJ = Standaard-Jiddisch – WJ = West-Jiddisch

Bibliografie

- Avé-Lallemant 1858-1862 [1980] – J.C.B. Avé-Lallemant: *Das deutsche Gaunerthum in seiner sozialpolitischen, literarischen und linguistischen Ausbildung zu seinem heutigen Bestande*. 4 delen. Leipzig. [fotomechanische herdruk in drie banden, Hildesheim/New York, 1980]
- Beem 1970 – H. Beem: *Jerosche. Jiddische spreekwoorden en zegswijzen*. 2^e, gewijzigde en aangevulde druk. Assen.
- Beem 1975 – H. Beem: *Sje'erit: resten van een taal. Woordenboekje van het Nederlandse Jiddisch*. 2^e druk. Assen.
- Ben-Yehuda & Weinstein 1964 – E. Ben-Yehuda & D. Weinstein: *Ben-Yehuda's Pocket English-Hebrew Hebrew-English Dictionary*. New York.
- Berns 1993 – J. Berns: *Hij zeit wat. De Amsterdamse volkstaal*. 's-Gravenhage. [3^e, herz. uitg. van Jo Daans gelijknamige boek (1948)]
- Den Besten 2004 – H. den Besten: 'Bespreking van Moormann (2002).' *Nederlandse Taalkunde* 9: 263-266.
- Den Besten 2005a – H. den Besten: 'De valkuilen van een nieuw Bargoens woordenboekje en de makkes van de bargoenistiek. – Naar aanleiding van: Roskam (2002).' *Neerlandistiek.nl* 5.03.
- Den Besten 2005b – H. den Besten: 'Kaf, elendes Nest': eine Kritik der Wolfschen Etymologie.' *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 33: 361-368.
- Den Besten 2006 – H. den Besten: 'Jiddisch Hebreeuws in Nederlands en Bargoens. N.a.v. Moormann (2002).' *TNTL* 122: 233-259.
- Endt & Frerichs 1974 – E. Endt & L. Frerichs: *Bargoens woordenboek. Kleine woordenschat van de volkstaal: volkstaal-ABN, ABN-volkstaal*. 2^e, verb. en verm. druk. Amsterdam.
- Even-Shoshan 2003 – A. Even-Shoshan: *Ha-milon ha-ivri ha-merukaz. Otzar šalem ume'udkan šel ha-lašon ha-ivrit lekol tekufoteha, nivim ivriyim we-aramiyim, munakhim bēnle'umiyim, roše-tevot we-kitzurim*. Jeruzalem.
- Götze & Mitzka 1939-1957 – A.A.W. Götze & W. Mitzka e.a.: *Trübners deutsches Wörterbuch*, im Auftrag der Arbeitsgemeinschaft für deutsche Wortforschung herausgegeben von A.A.W. Götze en [vanaf deel 5] W. Mitzka. 8 delen. Berlijn.
- Herrgen 1986 – J. Herrgen: *Koronalisierung und Hyperkorrektion. Das palatale Allophon des /CH/-*

- Phonems und seine Variation im Westmitteldeutschen*. Wiesbaden.
- Hilgert 1993 – W. Hilgert: *Mores Zores und Maschores. Jiddisch-Hebräisch in unserer Mundart*. Horrweiler.
- Kisch 1967 – I. Kisch: *Bespreking van H. Beem, Sje'erith. Resten van een taal*. Assen. 1967. *Studia Rosenthaliana* 1, 2: 126-129.
- Klepsch 2004 – A. Klepsch: *Westjiddisches Wörterbuch. Auf der Basis dialektologischer Erhebungen in Mittelfranken*. 2 delen. Tübingen.
- Kluge 1901 [1987] – F. Kluge: *Rotwelsch. Quellen und Wortschatz der Gaunersprache und der verwandten Geheimsprachen*. Dell 1: *Rotwelsches Quellenbuch*. Straatsburg. [fotomechanische herdruk. Berlijn, 1987]
- Koehler & Baumgartner 1967-1996 – L. Koehler & W. Baumgartner: *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*. 3. Auflage, neu bearbeitet von W. Baumgartner, J.J. Stamm u.a. 5 delen. Leiden.
- Köster Henke 1906 – W.I.H. Köster Henke: *De Boeventaal. Zakwoordenboekje van het Bargoensch, of de taal van de jongens van de vlakke, in woorden en zinnen alfabetisch gerangschikt*. Dokkum. [zie Sanders (1999)]
- Kutscher 1982 – E.Y. Kutscher: *A history of the Hebrew language*. Jerusalem.
- Lühr 1996 – R. Lühr: 'Zum Sprachnamen Rotwelsch.' In: *Rotwelsch-Dialekte. Symposion Münster 10. bis 12. März 1995*, K. Siewert (red.). Wiesbaden. 15-31.
- Matras 1991 – Y. Matras: 'Zur Rekonstruktion des jüdischdeutschen Wortschatzes in den Mundarten ehemaliger "Judendörfer" in Südwestdeutschland.' *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 58: 267-293.
- Moormann 1926 – J.G.M. Moormann: 'Bargoensch uit het midden der negentiende eeuw.' *TNTL* 45: 111-185.
- Moormann 2002 – J.G.M. Moormann: *De Geheimtalen. Het Bargoense standaardwerk met een nieuw, nagelaten deel*, bezorgd door N. van der Sijs, met een inleiding van E. Endt. Amsterdam/Antwerpen.
- Philippa e.a. 2003-... – M. Philippa, F. Debrabandere & A. Quak (red.): *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*. Amsterdam.
- Postmus 1992 – L. Postmus: *Restanten van het Gronings Jiddisch. Een fonetisch onderzoek*. Doctoraalscriptie, RU Groningen.
- Potjewijd 1977 – T. Potjewijd: *Leven en werken in Winschoten in de negentiende eeuw. Met een lijst van joodse woorden en zegswijzen samengesteld door de Werkgroep ad hoc*. Winschoten.
- Roskam 2002 – H. Roskam: *Boeven-jargon*. Bezorgd door E. Sanders en N. van der Sijs. Amsterdam/Antwerpen.
- Sanders 1999 – E. Sanders: *Boeventaal & Gabbertaal. Twee Bargoense woordenboekjes uit de eerste helft van de 20ste eeuw*. Ingeleid door -. Amsterdam.
- Siewert 2003 – K. Siewert: *Grundlagen und Methoden der Sondersprachenforschung. Mit einem Wörterbuch der Masemate aus Sprecherbefragungen und den schriftlichen Quellen*. Wiesbaden.
- Steenhuis 1978 – F.H. Steenhuis: *Stoere en Ouderwetse Grunneger Woorden, verder wat Laiden, Gezegden, Roadselfs en ook het Winschoter Bargoens*. Wildervank.
- Stern 2000 – H. Stern: *Wörterbuch zum jiddischen Lehnwortschatz in den deutschen Dialekten*. Tübingen.
- Van Aalst 1946 – H. van Aalst: *Onder martieners en bietsers*, bewerkt door C.J. Jansen en drs. A.J. Jansen. Rotterdam.
- Van Aalst 1975 – H. van Aalst: *Onder martieners en bietsers. Een zwerversleven*. Opnieuw bewerkt door J.J. Cramer. Met een voorwoord van S. Carmiggelt. Amsterdam. [oorspr. uitg. 1946]
- Van Bekkum 1999 – W.J. van Bekkum: 'Reconstruction of Yiddish Colloquial in Winschoten.' In *All those nations ... Cultural encounters within and with the Near East*. Studies presented to Han Drijvers [...]. H.L.J. van Stiphout (red.). Groningen. 1-12.
- Van Bolhuis 1937 – E.G. van Bolhuis: *De Gabbertaal. Woordenlijst van het Bargoens*. Ede. [zie Sanders (1999)]
- Van de Kamp & Van der Wijk 2006 – J. van de Kamp en J. van der Wijk: *Koosjer Nederlands. Joodse woorden in de Nederlandse taal*. Amsterdam/Antwerpen.
- Van Iependaal 1936 – W. van Iependaal: *Lord Zeepsop*. Zeist.
- Van Iependaal 1963 – W. van Iependaal: *Willem van Iependaal Omnibus*. Bussum.
- Van Mullem 1995 – S. van Mullem: 'Bargoense woorden.' *Woonwagennieuws* 4, mei 1995: 28.
- Voorzanger & Polak 1915 – J.L. Voorzanger & J.E. Polak: *Het Joodsch in Nederland. Aan het He-*

- breeuwisch en andere talen ontleende woorden en zegswijzen*. Amsterdam [Facsimile-editie, Utrecht: HES, 1974].
- Weinberg 1973 – W. Weinberg: *Reste des Jüdischdeutschen*. 2. erweiterte Auflage. Stuttgart.
- Weinberg 1994 – W. Weinberg: *Lexikon zum religiösen Wortschatz und Brauchtum der deutschen Juden*. Herausgegeben von Walter Röhl. Stuttgart-Bad Cannstatt.
- Wolf 1985 [1993] – S.A. Wolf: *Deutsche Gannersprache. Wörterbuch des Rotwelschen*. [Unveränderter Nachdruck der 2. Auflage von 1985] Hamburg.

Adres van de auteur

Universiteit Stellenbosch en Universiteit van Amsterdam
Taalwetenschap
Spuistraat 210
1012 VT Amsterdam
j.b.denbesten@uva.nl